

Üzeyir Hacıbəyov

və

xalq musiqisi

"Leyli və Məcnun" operasının tarixi əhəmiyyəti təkcə bu janrın ilk klassik nümunəsi olmaqla bitmir. Burada miltik simfonik və xor musiqilərinin, xoreografiyanın da rüeymləri özünü büruzə verir. Xorlarda təzahür tapmış xalq mahnıları, hələ ayrı-ayrı dillərdə danışan tarla skripka burada sadəcə olaraq qarşı-qarşıya qoyulur.

"Leyli və Məcnun"dən "Koroğlu"ya qədər məqaləsində Ü. Hacıbəyov yazırdı: "Leyli və Məcnun"un partiturası çox idi. Bunu hadisələrin və lokal nömrələrin ardıcılığını östərən "direksion" əvəz edirdi. Nota ancaq orkestr musiqisi və xor üçün mahnılarından götürülmüş melodiya materialı salınmışdı". (Ü.Hacıbəyov "Leyli və Məcnun"dən Koroğluya qədər". Əsərləri II cild. Bakı, NEA Nəşriyyatı, 1965, s. 275.

Beləliklə, o zaman hələ temperasiya problemlərini qarşıya qoyub həll etmək əzmində olmasa da bəstəkar arq xalq mahnı nümunələrini not sistemində salmaq sahəsində fəaliyyətə başlamışdı.

Xalq musiqi nümunələrinin mükəmməl temperasiya ölkündə nota salınıb işlənilməsi sahəsində öldə edilmiş nümunə nailiyyətlərdən biri Üzeyir Hacıbəyovun Müslüm Məqoməyevlə birgə qələmə aldığı "Azərbaycan türk el əğmələri" məcmuəsidir. Məcmuədə nota salınmış 33 xalq mahnısı arasında "Üç telli durna", "Küçələmə su səpənişəm", "Gözlüm sənə", "Qalada yatmış idim", "Əlinə sazın qurbanı", "Həstərxan", "Bağçadan gələn səs", "Qalalıyam", "Dağlarda çiçək", "Saçın ucun hörməzlər", "Sarı gəlin" kimi el havaları, hal-hazırda olduqca poplardır. Bu əğmələr müğənnilərimizin repertuarında geniş yer tutmaqla yanaşı müxtəlif heyətlər üçün işlənilib, bəstəkarların əsərlərində istifadə edilib.

Üzeyir Hacıbəyovu, bir zamanlar Qara Qarayevin söyükdüyü kimi, XX əsr Azərbaycan musiqisinin patriarxı adlandırmaq bizim təsadüfi deyil. Musiqimizin elə bir janrı, o bir sahəsi yoxdur ki, Ü. Hacıbəyov bu sahədə sözünləməmiş olsun. (Ü. Hacıbəyov bir sıra musiqi janrlarında, eləcə də janrlarında, simfonik musiqi janrlarında müstəqil əsərlər bəstələməyə də "Koroğlu" operasının üstüfirası, III dərəcə giriş, "Koroğlu", "Leyli və Məcnun" operaların-

dan simfonik rəqslər musiqi mədəniyyətimizin əlçatmaz zirvələridir.) Onun dediyi söz ilk söz olub tezliklə klassik nümunəyə çevrilib.

Ü. Hacıbəyov xalq nümunələrinin və ələlxüsus şifahi ənənəli professional musiqi janrlarının - muğamların bəstəkar yaradıcılığına daxil olması, eyni zamanda, bəstəkar yaradıcılığının xalq qaynaqlarından qidalanması, muğam kökünə, aşiq sənətinə istinad etməsi misli görünməmiş nailiyyətlərdir. Məhz bu dahiyənə uzaqgörən addımın sonra Azərbaycan musiqisi ümumbəşər musiqi sənətinin magistral yoluna qədəm qoydu.

Şərqdə notla çalan ilk xalq çalğı alətləri orkestrinin repertuarında ilk əhəmiyyətli əsərlər böyük bəstəkarın "Çahargah" və "Şur" fantaziyaları oldu. Bu adların hər birində iki musiqi mədəniyyətinin qarşılaşması özünü aydın surətdə büruzə verir. Hətta belə bir fərziyyə vardır ki, "Çahargah" və "Şur" fantaziyalarında Üzeyir bəy V.A.Motsartın on beş sayılı Do major sonatasının ritmik quruluşundan istifadə edib. Əlbəttə, bu fərziyyənin həqiqətə uyğunluğunu isbat etmək o qədər də çətin deyil. Sadəcə, hər iki əsəri tutuşdurmaq nəticəsində fikrin doğruluğunu sübuta yetirmək olar. Lakin bu barədə Üzeyir bəyin mətbu fikrinə rast gəlmədiyimiz üçün onu fərziyyə kimi də qəbul edirik. (İ.Abezqauzun "Опера Кероглы Узенера Гаджибекова" kitabında qeyd edilir ki, əsərin yetkin sonata formalından əvvəl 30-cu illərdə xalq çalğı alətləri orkestri üçün yazılmış "Şur" və "Çahargah" fantaziyalarının quruluşu Motsartın f-no üçün Do major sonatasından götürülüb. M., Советский композитор, 1987.s.151-ə bax. Sənətsünaslıq doktoru B.Məmmədova və sənətsünaslıq namizədi Y.İmanova dissertasiyalarında Ü. Hacıbəyovun Motsart sonatasının mətn quruluşundan istifadə edib, "Şur" və "Çahargah" adlarına çevirdiyini qeyd edirlər. Bax: P.Мамедова. Роль муғамной ладонтонационной основы в возникновении сонатной формы в творчестве У.Гаджибекова. Автореферат дис.канд.иск. Тбилиси, 1981.с.21. У.Иманова. Классицизм XX века и музыка К.Караява. Автореферат дис.канд.иск. Ташкент, 1990.)

"Çahargah" və "Şur" fantaziyaalrı bəstəkarlarımız üçün qiymətli örnək oldu. Orkestrin ilk bədi rəhbəri Ü.Hacıbəyovun, onun layiqli davamçısı Səid Rüstəmovun çalışdığı dövrdə kollektivin repertuarı çoxlu milli musiqi nümunələri, Azərbaycan bəstəkarlarının orijinal əsərlərlə zənginləşdi.

Bərabər temperasiya sistemi orkestri dünya klassiklərinin icilərini də ifa etmək imkanı verdi.

Onu da qeyd edək ki, orkestri təşkil edən xalq çalğı aletləri tədrisin musiqi tədrisinin bütün pillələrinə daxil olundu. Xalq çalğı aletlərimizin tədrisində də muğam, xalq musiqi nümunələri ilə yanaşı Azərbaycan bəstəkarlarının orijinal əsərləri, eləcə də dünya klassikasının misilsiz iciləri istifadə edildi.

Yuxarıda qeyd etdik ki, respublikamızın ilk musiqi kollektivlərindən biri və birincisi - xor kollektivi olub. Ümumiyyətlə, xor sənəti, peşəkar bəstəkar yaradıcılığının digər sahələri kimi, opera sənətinə daxil olub. Nümunə üçün opera musiqimizin ən qədim və uzun ömürlü nümunəsinə - "Leyli və Məcnun" operasına müraciət edək. "Evləri var xana-xana", "Aşşam oldu", "Bu gələn yara bənzər" elin dilindən düşməyən bu xalq mahnılarının melodiyaları operanın xor sənətlərinin musiqi materialını təşkil etdi. Son iki mahnının olduğu kimi səslənməsi isə əsərdə mühüm dramaturji əhəmiyyət kəsb etdi.

Xalq mahnılarına digər muğam operalarında, eləcə də musiqili komediyalarda geniş yer verilir. Lakin Ü.Hacıbəyov xalq mahnılarımızın çoxsəli oxunması özünə cəzb edirdi. "İlk Azərbaycan xalq xoru" məqaləsində Ü.Hacıbəyov yazırdı: "Azərbaycan inqilabdan əvvəlki incəsənəti tarixində vokal ifaçılığın çoxsəli xor kimi geniş yayılmış bir forması olmamışdır. Ancaq nadir hallarda, əsasən kəndlərdə (məsələn, keçmiş Şuşa qəzasında) toy zamanı gəlini və ya böyi tərif edən mahnıların birgə oxunması yol verilmişdir. Lakin belə hallarda da xorun iştirakçıları bir səslə, yəni unison oxumuşlar. Azərbaycanın indiki Lənkəran ərazisində yaşayan talışlar xorla oxuma formasını bir qədər dəyişib təkmilləşdirmişlər. Onlar xoru iki dəstəyə bölmüşlər; birinci dəstə melodiyaları oxuyub qurtararkən ikinci dəstə oxumağa başlamış və melodiyaları eyni tonda təkrar etmişdir". (Ü.Hacıbəyov. Əsərləri, II cild, s.268.)

Çoxsəli xor üçün repertuarın yaradılması müəyyən çətinliklərlə bağlı idi. Muğamlardan baş alıb gələn monodik təfəkkür tərzı xalqımızın musiqi zövqünü formalaşdırıb. Çoxsəli musiqi isə onun təbiətinə yabançı idi. Xor mədəniyyətini musiqi sənətimizə daxil etmək, doğmalaşdırmaq səbr, təmkin və səriştə tələb edirdi. Bunun üçün uyğun musiqi janrları seçmək və xalqa yaxın olan nümunələrin köməyi ilə yeni sənətin zənginliklərinə nüfuz etmək lazım idi.

Köməyə yenə xalq mahnısı və muğam gəldi. Elə xalq mahnısı yoxdur və ola bilməz ki, bu və ya digər muğamla bağlı olmasın, ona əsaslanmamış olsun. Muğamların cüm-

lə sənətləri muğamın kadensiyaları ilə, melodik quruluşlarının başlanğıc frazaları, dəstəgahın şöbələrinin ahəngilə bağlıdır. Üzeyir bəy xalq mahnılarını harmonizə edərkən özünün orijinal, bənzərsiz yolunu seçir. O yazırdı: "Təcrübə göstərmişdir ki, lad musiqimizin adi harmonizasiyası istər-istəməz kadansların tətbiq olunmasını tələb edir; kadanslar melodiyaları ya majora, ya da minora götürüb çıxarıb. Bu zaman Azərbaycan musiqisini yarıdan ladlar çox vaxt öz xüsusiyyətlərini itirir. Ona görə də mən mahnıları harmonizə edərkən adi dördsəsliliyi deyil, kontrapunq çoxsəsliliyi və unison imitasiyaları tətbiq edirəm". (Ü.Hacıbəyov. İlk Azərbaycan xalq xoru. Əsərləri, II cild, s.270)

Bəstəkar Dövlət xor kollektivinin repertuarını yarıdərəkən nəinki xalq mahnılarının oranjimanından başlayıb, lad daxilində solo improvizasiya, orqan punktu/dəm saxlamaq kimi milli ifa xüsusiyyətlərindən istifadə edir. Beləliklə, bəstəkar hər bir mahnının ritmik, melodik və başqa xüsusiyyətlərini öyrənir, şərti əlandırtdığı harmonizasiyanı, Azərbaycan məlosunun bütün incəliklərini, koloritini xorun ifasında dinləyicilərə çatdırmağa nail olur.

Odur ki, ilk "Komsomolçu qız", "Kəlxöz mahnısı", "Partizan mahnısı", "Qızıl əsgər" xor nəğmələrini bəstələməzdən əvvəl Ü.Hacıbəyov böyük yaradıcılıq axtarışları apararaq, Azərbaycan xor sənətinin ilk çıxırını salmış bəstəkarlıq məktəbimizin yolunu, yönünü müəyyən etmişdir.

Beləliklə, bərabər temperasiya sistemi xalq musiqi sənətimizə, eləcə də şifahi ənənəli professional musiqi mədəniyyətimizə daxil oldu. Bunun nəticəsi kimi muğam, aşiq musiqisi nümunələri, xalq mahnısı və rəqlərimiz peşəkar bəstəkar yaradıcılığı üçün misilsiz mənbəyə, örnəyə çevrildi.

Peşəkar bəstəkar yaradıcılığının xalq örnəklərindən qidalanması kimi vacib xüsusiyyət müasir Azərbaycan professional musiqisinin kiçik bir tarixi dövr ərzində dünyanın ən qabaqcıl məktəbləri səviyyəsinə ucaldı.

30-cu illərin ikinci yarısından başlayaraq Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbi opera, simfonik, oratorial-kantata janr və sahələrində misli görünməmiş uğurlar qazandı. Müasir mövzuda yazılmış ilk "Nərgiz" operası /Müəllifi M.Maqomayevdir/, ilk klassik Azərbaycan operası "Koroglu" /müəllifi Ü.Hacıbəyovdur/, xalq melodiyaları üzərində qurulmuş ilk milli balet "Qız qalası" /müəllifi Ə.Bədəlbəyliydir/ dediklərimizə örnək ola bilər. Simfonik musiqi sahəsində diqqətə cəlb edən əsərlərdən Niyazinin "Zaqatala süitəsi"ni, Ə.Bədəlbəylinin "28 aprel" marşını, "Sovet hakimiyyəti uğrunda" poemasını, C.Hacıyevin "Azərbaycan süitəsi"ni və simfonik poemalarını, "simfoniyyətləri"ni qeyd etmək olar.